

DOI: 10.55666/folklor.1376910

**TATAR KIZI (1909) VE TATAR KIZLARI (1913) ADLI
ESERLERİNDEN HAREKETLE FATİH EMİRHAN'IN KADIN HAKLARI
KONUSUNA BAKIŞI***

Gözde GÜNGÖR**

Öz

XIX. yüzyılın ortalarında Tatar edebiyatında *Marifetçilik* akımı etkisinde yeni bir edebiyat oluşmaya başlar. Musa Akyığıtzade, Zahir Bigiyev, Rızaeddin Fahreddin, Fatih Kerimi gibi temsilcilerin modern türlerin ilk örneklerini verdiği bu dönem Tatar edebiyat tarihinde *Marifetçilik* devri edebiyatı olarak adlandırılır. Bu devir aydınlarının temel gagesi halkı cehalet bataklığından kurtarmak ve eğitim vasıtasıyla modern bir toplum oluşturmaktır. Dönemin edebî eserleri bu amaç doğrultusunda kaleme alındığından gerek eser kişileri gerekse kurgu bakımından didaktik mahiyettedirler. Genellikle eserlerin kurgusu eski ve yeni dünya görüşünün çatışması üzerine oturtulur ve bu çatışma ile bir taraftan cehalet eleştirilirken diğer taraftan eğitimi, ahlakı ve davranış biçimleriyle her yönden idealize edilmiş kadın ve erkek tipler modern toplum için örnek bireyler olarak okuyucuya sunulur. Rus meşrutiyeti sonrasında değişen siyasi ve toplumsal koşullar doğrultusunda bir önceki dönemden farklı bir edebiyat anlayışı gelişmeye başlar. Özellikle 1906-1908 yılları arası edebiyat dünyasında gözlenen edebî gelişmeler modernizmin müjdecisi niteliğindedir ve nihayet 1910'lu yıllar itibarıyla Rus ve Avrupa edebî akımlarının etkisinde modernist çizgide Tatar edebiyatı oluşur. Kuşkusuz bu devrin edebiyatçıları da tıpkı bir önceki dönemin temsilcileri gibi çağdaş bir Tatar toplumu yaratmayı hedeflemektedirler. Bununla birlikte toplumsal meselelere yaklaşımları, ideolojileri ve edebiyat anlayışları ile seleflerinden farklılaşırlar. Abdullah Tukay, Ayaz İshaki, Galiesgar Kamal, Mecit Gafuri, Derdmend, Necip Dumavi, Gali Rehim, Feyzi, Şehir Ehmediyev, Galimcan İbrahimov gibi temsilcileriyle gelişen modern Tatar edebiyatının mühim temsilcilerinden biri de Fatih Emirhan (1886-1926)'dır. Edebiyat tarihinde Emirhan XX. yüzyıl başı Tatar edebiyatını çeşitli yönleriyle Batı edebiyatına yakınlaştırmış oluşuyla tanınır. Bu çalışmanın "Giriş" bölümünde Emirhan; edebî akım, inşa, usul vb. konularda Tatar basın hayatı ve edebiyatına kazandırdığı yenilik üzerinden tanıtılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Tatar toplumunda aydınlanma devrinin en başta gelen meselelerinden biri olan kadın hakları konusuna yazarın eserleri üzerinden değinilmiştir. Bu bölümde yazarın kadın temasını doğrudan ya da dolaylı olarak ele aldığı roman, piyes vb. türlerdeki tüm eserleri verilmemiş konu kısaca geleneği ile kaleme aldığı *Tatar Kızı* (1909) ile *Tatar Kızları* (1913) başlıklı eserleriyle sınırlandırılmıştır. Son olarak "Değerlendirme ve "Sonuç" bölümünde ise yazarın sözü edilen eserleri ve kadın teması bir önceki devir edebiyatıyla mukayese edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fatih Emirhan, Tatar Kızı, Tatar Kızları, Modern Tatar Edebiyatı, XX. yüzyıl başı

* Bu makale 3-5 Ekim 2022 tarihinde gerçekleştirilen I. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu'nda "Tatar Modernleşmesi Bağlamında Fatih Emirhan'ın Eserlerindeki Kadın Tipleri Üzerine Bir İnceleme" başlığıyla sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sinop/ Türkiye. gozdegorg@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2634-6793

FATİH EMİRHAN'S VIEW ON WOMEN RIGHTS THROUGH THE HIS FICTIONS NAMED "TATAR GIRL" (1909) AND "TATAR GIRLS" (1913)

Abstract

In the middle of the XIXth century, a new literature began to emerge in Tatar literature under the influence of the enlightenment movement. This period, in which representatives such as Musa Akyigitzade, Zahir Bigiyev, Rızaeddin Fahreddin, Fatih Kerimi gave the first examples of modern genres, is called the Enlightenment period in the history of Tatar literature. The main aim of the intellectuals of this period is to save the people from the swamp of ignorance and to create a modern society through education. Since literary works are written for this purpose, they are didactic in terms of both the characters and the fiction. Generally, the fiction of the works is based on the conflict between the old and new worldviews, and with this conflict, on the one hand, ignorance is criticized, and on the other hand, idealized male and female protagonists with their education, morality, and behavioral patterns are presented to the reader as an exemplary individuals for modern society. After the Russian Constitution, in line with the changing political and social conditions, a different understanding of literature than the previous period began to develop. Especially the literary developments observed in the literary world between 1906 and 1908 are the harbingers of modernism, and finally, as of the 1910s, Tatar literature was formed in the modernist line under the influence of Russian and European literary movements. Undoubtedly, the literary figures of this period aim to create a modern Tatar society, just like the representatives of the previous period. However, they differ from their predecessors with their approach to social issues, ideology, and understanding of literature. One of the important representatives of modernist Tatar literature, which developed with representatives such as Abdullah Tukay, Ayaz Ishaki, Galiesgar Kamal, Derdmend, Mecit Gafuri, Necip Dumavi, Gali Rehim, Feyzi, Şehir Ehmediyev, Galimcan İbrahimov, is Fatih Emirhan (1886-1926). In the history of literature, Emirhan is known for bringing Tatar literature closer to Western literature in various aspects in the early-XXth century. In the "Introduction" section of this study, the author is introduced as through with bringing innovations such as literary movement, construction, style etc. to the Tatar press life and literature. In the second chapter, the issue of women's rights, one of the most important issues of the enlightenment period in Tatar society, is touched upon through the author's works. In this section, all of the author's works in genres such as novels, plays, etc. in which he deals directly or indirectly with the theme of women, are not given; the subject is limited to the works *Tatar Girl* (1909) and *Tatar Girls* (1913), which he wrote with the story tradition. Lastly in the "Evaluation and Conclusion" section, the author's mentioned works and the theme of women were evaluated by comparing them with the literature of the previous period.

Keywords: Fatih Emirhan, Tatar Girl, Tatar Girls, Modern Tatar Literature, Early XXth Century.

Giriş

XIX. yüzyıl ortalarından 1917'ye kadarki dönem Kazan Tatar Türkleri edebiyatında *Milli Yenileşme Devri Edebiyatı* olarak adlandırılır. Bu edebiyatın ilk devri olarak nitelendirilen 1905 Rus meşrutiyetine kadar olan dönemde *Marifetçilik* (Tatarca: Megrifetçeläk) akımı etkilidir. Ansiklopedik olarak “maneviyat, dünya görüşü ve iktisat alanlarında feodal ilişkilere karşı ideolojik bir akım ve felsefi bakış açısı” biçiminde tanımlanan *Marifetçilik*, özgürlük ve hümanizm düşüncelerini savunan bir felsefi akımdır (Öner, 2020:47). Marifetçilik temsilcileri dini dogmatizmi, halk arasında yaygın batıl itikatları ve cahil ulemayı eleştirerek içtihat fikrini savunmuşlardır. Abdürrahim Utız İmeni (1754-1834) ve Abdünnasır Kursavi (1776-1882), Şehabeddin Mercani (1816-1889), Hüseyin Feyizhanov (1828-1866), Kayyum Nasırı (1825-1902), Miftaheddin Akmolla (1831-1895), Abdurrahman İlyasi (1856-1895), Zahir Bigiyev (1870-1902), Rizaeddin Fahreddin (1859-1936), Fatih Kerimi (1870-1937) vb. isimler temelde toplumu eğitmeyi ve bilinçlendirmeyi amaçlayan bu akımın temsilcileridirler.

XX. yüzyıl itibarıyla batılılaşmaya, yenileşmeye ve ulusa hizmet etmeye yönelmiş Tatar toplumunda dini, siyasi, ekonomik, kültürel ve edebî yönden daha önce hiç görülmemiş, geniş kapsamlı bir Rönesans hareketi meydana gelir (Ganiyeva, 2016:29). 1905 Rus meşrutiyeti sonrasında devrimin getirdiği hak ve özgürlükler doğrultusunda şekillenen, farklı ideolojik görüşler ve edebî yönelimlerle beslenen, milli karakterli bir edebiyat oluşmaya başlar. Ayaz İshaki, Abdullah Tukay, Galimcan İbrahimov, Derdmend, Segiyt Remiyev, Mecit Gafuri, Necip Dumavi, Galiyar Kamal, Gali Rehim gibi şahsiyetlerin çeşitli türlerde kaleme aldıkları eserler ile Tatar edebiyatı hem niceliksel hem de niteliksel olarak gelişir. Tatar rönesansı olarak adlandırılan bu dönemde çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan isimlerden biri de Fatih Emirhan (1886-1926)'dır. Gazeteci, yazar, eleştirmen, tiyatro yazarı, dramaturg, edebiyat tarihçisi ve çevirmen kimliğiyle Emirhan, Tatar edebiyatının bu yükseliş devrine önemli katkılar sunmuştur.

Fatih Emirhan'ı kendi kuşağının “yüzünü Batı kültürüne dönmüş, ileri fikirli bir ideal aydın modeli” olarak niteleyen Bakıy Urmançë (2005: 50) onun edebî kişiliği ve eserleri detaylıca incelenmeden 1905-1917 yılları arasındaki Tatar kültür tarihini kavramanın mümkün olamayacağını belirtir. Ünlü edebiyat tarihçisi Camal Velidi de Urmançë ile benzer bir vurgu yaparak Emirhan'ın Tatar edebiyatını zamanın gerekliliğine uygun bir kalıp olan Batı edebiyatı kalıbına soktuğunu, edebiyata ciddi bir form, dile ve üsluba zarafet kazandırdığını ve böylelikle Tatar edebiyatında batılılaşma yolunu açan öncü bir isim olduğunu ifade eder (Ganiyeva, 2016: 30). *Yeşler Kolagina Bër Süz* [Gençlerin Kulağına Bir Söz] (1908) adlı bildirisinde “Bizim maişetimiz bizden çalışmayı ve girişimciliği talep ediyor. Maişet bizden hakiki birer Avrupalı olmamızı talep ediyor” diye yazan (Ganiyeva, 2016: 30) Emirhan'ın çağdaş bir medeniyet yaratmada Batıyı örnek aldığı ve yalnızca kaleme aldığı edebî eserlerinde değil aydın kimliğiyle de her fırsatta Tatar toplumunun yüzünü Batı medeniyetine çevirmesi hususunda uğraş verdiği açıkça görülmektedir.

1886'da Kazan'da dünyaya gelen yazar zamanın nitelikli eğitim kurumlarından biri olan Muhammediye Medresesi'nde eğitim görür ve medrese eğitiminin yanı sıra ayrıca bu dönemde Rusçasını geliştirmek için de dersler alır. Bir taraftan Jules Vernes, Lermontov, Gogol gibi Batı'nın meşhur kalemlerinin eserlerini okuyan Emirhan, diğer yandan Doğu'nun ünlü düşünürleri ile tarih bilginlerinin çalışmalarını öğrenmeye çalışır (Kurban, 2008: 27). Onun kısasa gibi Doğu edebiyatının bir edebî formunu egzistansiyalizm gibi bir Batı edebiyatı akımıyla bütünleştirdiği eserlerinde herhalde bu çok yönlü okumalarının payı olması gerekir.

1905 Rus meşrutiyeti Çarlık Rusyasında yaşayan halkların geleceğini şekillendiren önemli bir siyasi gelişmedir. Meşrutiyetin getirdiği bu kısmi özgürlük ortamında pek çok dernek ve oluşum faaliyete geçmiş, pek çok gazete ve dergi yayın hayatına başlamış ve siyasi faaliyetler hız kazanmıştır. Böylesi bir dönemde faaliyete geçen derneklerden biri de eğitimde modernleşmeyi savunan, demokrat ruhlu Tatar gençlerinin kurduğu Merkez El-İslah Komitesi'dir. Komite Tatar mektep ve medrese programlarının çağın gerekliliklerine uygun olarak yeniden düzenlenmesi gerekliliğini savunarak bu hususta eğitim kurumlarına çağrı yapmakta ve yönetimin yenileşme talebini reddettiği takdirde öğrencileri medreseyi boykot etmeleri için yönlendirmektedir. Gizli bir teşkilat olarak örgütlenen bu öğrenci hareketinin başkanlığına Fatih Emirhan seçilir. Komite Orta Rusya ve Sibirya'daki öğrenci gruplarıyla da irtibat kurmak suretiyle kapsamlı

bir öğrenci hareketi oluşturmak adına bir gazete çıkarmaya karar verir. 29 Kasım 1905'te Fatih Emirhan'ın yazı işleri müdürlüğünde haftalık olarak yayınlanan *El-İslah* adlı yayım organıyla beraber Emirhan'ın da gazetecilik serüveni başlamış olur (Bayçura, 1966:114-115). *El-İslah*'ın ardından yazar, gazetecilik mesleğini *Koyaş* ve 1906'da Moskova'da yayınlanan *Terbiyetü'l Etfal* gazetelerinde başyazar olarak sürdürür. Bu süreli yayım organlarının dışında *Añ, Yeşen, Yalt-Yolt* gibi dergilerle *Êş, Kızıl Armiya, Tatarstan Heberlerë* gibi gazetelerde de yazıları yayımlanır. Fatih Emirhan, yalnızca edebiyat dünyasında değil gazetecilik mesleğinde de derin içerikli yazılar kaleme alır. R. M. Nurillina'ya göre Emirhan kimi zaman satirik ve kimi zaman da duyarlı lirik üslubuyla karmaşık ve zor addedilen oçerk¹, felyeton², inceleme broşürü vb. türlerde yazılar kaleme alarak Tatar gazeteciliğini biçimsel yönden zenginleştirmiştir (Garifullin, 2016: 37).

Fatih Emirhan edebiyat eleştirmeni olarak da Tatar edebiyat dünyasında varlık gösterir. A. Tukay, A. İshaki, G. Kamal, G. Kolehmetov, M. Gafuri gibi *Milli Yenileşme Devri Edebiyatı*'nın usta kalemlerinin eserleri üzerinden edebiyatın toplumsal boyutu ve gerçeklikle olan bağı, söz sanatlarının millî karakteri, realizm, halkçılık ve edebiyat ustalığı gibi konulara ilişkin değerlendirmelerde bulunur (Gıylacev, 2016: 48). *Gayaz* [Gayaz] (1907), *Edebiyatka Gaid* [Edebiyata Dair] (1908), *Gabdulla Tukayev Şigirlerë* [Gabdulla Tukayev'in Şiirleri] (1908) vb. onun edebiyat eleştirisi yazılarından (Zahidullina, 2011: 60).

Emirhan, henüz çocukluk çağında geçirdiği felç sebebiyle ömrünün sonuna dek fiziksel engelli olarak yaşamış olsa da bu engel durumu onu halkının aydınlanması yolunda hizmetten alıkoymamıştır. Halkını eğitime gagesiyle edebiyatın çeşitli türlerinde kalem oynatan yazar bir dönem eğitimci olarak da aydınlanma hareketine katkıda bulunur. Tiyatro tenkitçisi yönüyle de tanınan Emirhan 1923-1924 yılları arasında Tatar Tiyatro Okulu'nda Tatar edebiyatı dersleri vermiş ve bu dönemde okullar için hazırlanan ders kitabı yazım çalışmalarına da katılmıştır. (Zahidullina, 2011: 44).

Emirhan'ın ömrünü Tatar aydınlanmasına hasredişini ünlü Tatar halk şairi Hesên Tufan dizelerine taşımıştır. Tufan (2007: 96) 1969'da, *Sosyalist Tataristan* adlı dergide yayınlanan *Mogikan* adlı şiirinde Emirhan'ı "Ayakları Bağlı Promete"ye benzetir. Tufan'a göre Emirhan da tıpkı *Promete* gibi halkına medeniyet ateşini taşımıştır. 1926'da hayata gözlerini yuman Tatar aydını ardında zengin bir edebî miras bırakır. İ. Remi'nin ifadesiyle Emirhan'ın sağlığında yirmi kitabı yayınlanmıştır (Zahidullina, 2011: 44). Yine R. İ. Aluşev (2005:12) yazarın kendisine eserlerini Moskova'da yayınlamak istediklerini söylediğini belirterek yazarın ömrünün son yıllarında kaleme aldığı ve basılmamış eserlerinin de bulunabileceği yorumunu yapar.

Yenileşme dönemi edebiyatının ilk eserleri *Marifetçilik* akımının etkisinde halkı eğitime kaygısıyla kaleme alındığından genelde didaktik olma çabasıdadırlar. 1905 sonrası dönemde ise eser kişileri, kurgu ve üslup bakımından sanatsal yönüyle daha güçlü bir edebiyat gelişmeye başlar. Fatih Emirhan'ın yeni gelişen bu edebiyattaki rolü psikolojik analiz tekniğini getirmesi ve eserlerinde ustalıkla yararlandığı edebî akımlar ve yeni inşa denemeleri ile Tatar edebiyatını Batı edebiyatı standartlarına yaklaştırmasıdır.

Fatih Emirhan hikâye, tiyatro, roman gibi çeşitli türlerde kaleme aldığı eserlerinde sembolizm, empresyonizm, ekspresyonizm gibi edebî akımlardan yararlanır. Örneğin onun *Urtalıkta* [Ortalıkta] adlı romanı (1912) ile *Tigëzsëzler* [Eşitsizler] (1914) adlı tiyatro oyunu empresyonist eserlerdir. *Urtalıkta* adlı romanda XX. yüzyıl başı Rus ve Tatar toplumunun siyasi ve toplumsal koşulları, milliyet ve modernleşme sorunları farklı eser kişileri aracılığıyla ve birbirine bağlanan olay örgüleriyle anlatılır. On altı bölümden oluşan eserde dünya görüşleri bakımından birbirinden oldukça farklı on yedi Tatar gencinin başından geçenler eserin başkışisi olan Hasan Arslanov karakteriyle ana olay örgüsüne bağlanır. Ünlü Rus yazar Anton Çehov'dan esintiler taşıyan *Tigëzsëzler* adlı psikolojik dramda da kişiler arası ilişkiler ve toplumsal ilişkilere dair düşünceler eserin başkışisi tüccar Gomer aracılığıyla dillendirilir. Bu dramında yazar tema olarak kuşaklar arası çatışmayı işler. Empresyonist akıma uygun olarak her iki eserde de kurgu belirgin bir olay etrafında şekillenmez. Olaydan ziyade eser kişilerinin derinlikli psikolojik tahlilleri ve birbirleriyle ilişkileri neticesinde geçirdikleri duygu değişimleri merkeze koyulur (Ganiyeva, 2016: 32,34).

Fatih Emirhan'ın edebî yaratımı değerlendirildiğinde onun hikâye türünde kaleme aldığı eserlerinin külliyyatında önemli bir yer teşkil ettiğini görmek mümkündür. 1907 tarihli *Garëfe Kiç Töşëmdë* [Arife Gecesi

Düşümde] adlı eser yazarın hikâye türünde kaleme aldığı ilk eseridir. Rüya motifinden yararlanılan eserde Tatar aydınının halkın aydınlık geleceğine yönelik idealleri yansıtılır. Cahil din adamlarını, eski tipte Tatar burjuva sınıfını, Usul-i Kadimci medreselerin köhne eğitim anlayışını eleştirdiği *Hezret Ügëtlerge Kildë* [Hazret Nasihat Vermek İçin Geldi] (1912), *Gabdëlbasıyr Gıyşkı* [Gabdëlbasıyr'ın Aşkı] (1914), *Saliħcan Kari* [Saliħcan Kari](1916), *Semigulla Abzıy* [Samigulla Amca] (1916) gibi hikâyeleri arka arkaya *Añ* dergisinde yayınlanır. Ayrıca *Ul Üksöz Bala Şul* [O Öksüz Çocuktur], *Korban* [Kurban], *Balalar Atavı* [Çocuklar Adası], *Necip* [Necip]de yazarın çocuk edebiyatı çerçevesinde kaleme aldığı hikâyeleridir. (Kurban, 2008: 30-31).

Bu devir aydınlarının birinci gayesi eğitim öğretim vasıtasıyla toplumu modernize etmektir. Medreselerin ıslah edilmesi konusuna Fatih Emirhan'ın ne derece önem verdiğini El-İslah Komitesi'nin başkanlığını üstlenmesinden ve *El-İslah* adındaki gizli yayımlanan derginin başyazarlığını üstlenmesinden anlamak mümkündür. Skolastik dünya görüşüyle mücadeleyi kendine görev edinmiş Emirhan, edebî eserlerinde de bu konuyu işlemiştir. XX. yüzyıl başı Tatar edebiyatının klasik eserlerinden biri olarak addedilen *Fethulla Hezret* [Fethulla Hazret]'te (1909) yazar *Usul-i Kadimci* görüşün temsilcisi olan Hezret tiplmesi aracılığıyla mollaların cehaletini, ahlaki kusurlarını ve ikiyüzlülüklerini ifşa eder. Tatar araştırmacı T. Ş. Gıylacev (2021: 88) eleştirel realizmin bir örneği olan bu eserin Ayaz İshaki'nin *İki Yöz Yıldan Soñ İnkıraz* [İki Yüz Yıldan Sonra İnkıraz] adlı distopyasının tesirinde kaleme alındığı görüşündedir. *Fethulla Hezret* adlı bu uzun hikâye Tatar edebiyatında eleştirel realizmin ilk örneklerinden biridir.

Bir taraftan köhne, tutucu, fanatik mollaların eleştirisi diğer taraftan yeni bir medeniyet dairesinde farklı bir yaşam tasavvuruyla yola çıkan küçük burjuva sınıfının yaşantısı, kaygıları, medeniyet kriziyle bağlantılı ikilemleri bu devir edebiyatçıların pek çoğunda görüldüğü gibi Fatih Emirhan'ın da *edebî* eserlerinin konusunu teşkil eder. Bu temaların yanı sıra aydınlanma çağı edebiyatçıların hassasiyetle üzerinde durduğu meselelerden biri de Tatarca; “hatın-kız [kadın] teması” terimiyle adlandırılan kadın hakları meselesidir.

Kadın Hakları Meselesi ve Tatar Kızları

Kadın hakları meselesi bu devir edebiyatının başlıca temalarından biridir. Ayaz İshaki, Segiyt Remiyev, Mecit Gafuri, Abdullah Tukay gibi devrin önemli temsilcileriyle beraber Fatih Emirhan da bu temanın üzerinde önemle durmuştur. Hem edebî eserleri hem de gazete yazılarında yazarın feminist söylemleri dikkati çeker. *Yeşler* [Gençler] (1909), *Urtalıkta* (1912), *Tigëzsözler* (1914) gibi eserlerinde toplumsal meseleler dâhilinde kadın hakları meselesi bir yan tema olarak ele alınırken *Tatar Kızı* (1909), *Heyat* [Hayat] (1911), *Kadërlë Minutlar* [Değerli Dakikalar] da kadın hukuku konusu doğrudan doğruya ana tema olarak işlenir (Gıylacev, 2021: 89).

Emirhan *Tatar Kızı* (1909) adlı kısa öyküsünde Şark kadınının dramatik yaşantısına dikkati çekmeyi hedefler. Yedi bölümden oluşan bu kısa hikâye kendi döneminde bir edebî yenilik olarak değerlendirilmiştir. K. Bekir *Tatar Kızı* için; “Tatar edebiyatı için yeni bir inşa stili” yorumunu yaparken G. Gafurov eseri “bilmeceye benzer yeni bir stil” olarak değerlendirmiştir (Zahidullina, 2011: 47). Hikâyenin ekspresyonist Rus yazar L. Andreyev'in etkisinde kaleme alındığını bildiren Prof. Dr. Ganiyeva (2016:32) ise *Tatar Kızı*'nı Doğu'nun kısasa geleneğinin Batı'nın ekspresyonizmi ile harmanlandığı Doğu-Batı sentezi bir eser olarak görür. Eser, yazarın “Diri diri gömülmek istemeyen Müslüman Şark kızlarına” ithafıyla başlar (Emirhan, 2007a: 49). Burada geçen “diri diri gömülme” ifadesiyle Emirhan Kuran-ı Kerim'deki Tekvir suresinin “Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda” ayetine telmihte bulunmaktadır. Ekspresyonist akıma uygun olarak eserde belirli bir olay örgüsünden ziyade kolektif bir tiplleme olan Tatar kızının doğumundan yetişkinliğine kadarki süreçte dış dünyayla iletişimi neticesinde yaşadığı duygusal değişimler, cinsiyete dayalı toplumsal yargılar doğrultusunda kendisine zorla dayatılan kadın kimliği ile yüzleşmesi ve bu süreçte geçirdiği hezeyanlar betimlenir.

Doğduğunda cinsiyeti yüzünden ötelenmeksizin sevilen Tatar kızına yaşı ilerledikçe ebeveynleri tarafından çeşitli yasaklar getirilir. Yedi yaşına geldiğinde erkek çocuklarından uzaklaştırılır, sokakta oynaması yasaklanır, okula gitmesine, erkek çocuklarla birlikte eğitim almasına izin verilmez. On üç yaşında tetsettüre sokulur, on beşinde ise artık gelinlik çağına girdiği için pencereden dışarıya bakmasına dahi izin

verilmez. Bir müddet sonra belli bir başlık parası karşılığında babasının uygun gördüğü Biktimir isimli bir gençle zorla evlendirilir. “Biktimir’in arzusu Allah’ın arzusu, Biktimir’in rızası Allah’ın rızası ona kul olmakla yükümlüsün” (Emirhan, 2007a: 56) denilerek Tatar kızı ömrünün sonuna değin dört duvar arasına mahkûm edilir. Kızın zorla evlendirilerek ömür boyu dört duvar arasına hapsedilmesi eserin başındaki ithafı hatırlatır. Yazara göre daha çocukluk çağında toplumsal hayattan koparılan Tatar kadınları toplumsal cinsiyet kalıp yargıları sebebiyle bir nevi diri diri toprağa gömülmektedirler.

Tatar kızının yaşam öyküsünün anlatımında “Kara Köç”[Kara Güç] ve “Têrêklêk” [dirilik]’ yani ölüm ve canlılık kavramları kişileştirilmiş semboller olarak bir karşıtlık halinde sunulur. Yaşı ilerledikçe “canlı kuklalar” olarak adlandırdığı ailesi ve çevresi tarafından kendisine konulan her yasakta bu iki güçlü sembol karşı karşıya gelerek birbirleriyle mücadele ederler. Getirilen her yasakla “canlılık” yani yaşam bir darbe alır. Eser sonunda Tatar kızını bir “canlı kukla”ya dönüştürmüş olan “Kara Köç” zaferini ilan eder. Böylelikle yazar Tatar kızının ve aslında tüm Doğulu Müslüman kadınların yaşantısını dirilik yani yaşam ile ölüm arasındaki mücadele olarak nitelendirmiş olur.

Fatih Emirhan’ın *Tatar Kızları* (1913) adlı üçlemesi yine yazarın kısaca geleneğinden yararlanarak kadın hukuku konusunu ele aldığı bir diğer eseridir. Tatar edebiyat tarihinde söz konusu eser her ne kadar tarihe ilişkili tema (Gıylacev, 2021: 93-94) veya çocuk hikâyeciliği kapsamında değerlendirilse de tipler ve izleği dikkate alındığında üçlemenin doğrudan kadın temasıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Emirhan bu üçlemesinde kadın hakları konusunu bir tersinlemeyle haksızlığa uğrayan kadın imajı aracılığıyla gündeme getirir. *Tatar Kızları* adlı üçlemede *Ay Östênde Zöhre Kız* [Ayın Üzerindeki Zöhre Kız] adlı ilk hikâyede mitolojiden, *Söyênbike* [Süyümbike] adlı ikinci hikâyede tarihten, *Kartada Ottırılan Zölhebire* [Kumarda Kaybedilen Zölhebire] başlıklı üçüncü hikâyede ise Tatar-Başkurt halk hikâyelerinden esinlenilmiştir.

İlk eser olan *Ay Östênde Zöhre Kız* adlı fantastik eserde yazar Türklerde Çolpan/Çulpan, Batı mitolojisinde Venüs olarak adlandırılan Zühre yıldızıyla ilişkili mitolojik anlatılara modern bir yorum getirmiştir. Eserin kurgusu özetle şu şekildedir: Tatar kızı Zöhre’nin güzelliğini kıskanan üvey annesi türlü eziyet ve işkencelerle ona hayatı zindan etmektedir. Yıllar yılı üvey annesinin kötü muamelelerine maruz kalan kız Tanrı’ya onu kurtarması için yalvarır. Bir gece su almak için yine üvey annesi tarafından ırmak kenarına gönderildiğinde Tatar kızı Zöhre, yeni doğan ay ile dertleşmeye başlar: “- Ay, senin üzerinde de üvey kızlarına kocaman kovalarla su taşıyan üvey analar var mı? Senin üzerinde de bu azaplar, bu cefalar var mı? Yoksa eğer al beni de üzerine” (Emirhan, 2007b: 33).

Dipsiz bir kuyuyu andıran su kovanını nasıl dolduracağını ve onu nasıl eve kadar taşıyacağını düşünerek gökyüzüne bakıp parıldayan Ay’dan yardım isterken o esnada gökyüzünde olağanüstü güzellikte bir yıldız farkeder. Pırıl pırıl parıldayan yıldız Zöhre kızı üstüne çıkarmak ister. Yetim kız istemsizce bir iki adım atmasıyla birden kendini yıldızın üzerinde bulur. Yıldız yıldırım hızıyla fırlayıp Zöhre kızı Ay’ın üzerine taşır ve ardından kendisi de gökyüzünün en görünür yerlerinden birine yerleşir. Bu kısa hikâyenin sonunda yazar yıldızla ilişkin şu satırları kaleme alır: “Öksüz Tatar kızını Ay’ın üzerine taşıdığı için Allahu Teala onun nurunu arttırmış ve melekler onu “Zühre Yıldızı” olarak adlandırmışlar” (Emirhan, 2007b: 34).

Ay Östênde Zöhre Kız adlı bu kısa anlatıda yazarın doğrudan doğruya Ay ve Zühre’ye yönelik Türk mitolojik anlatılarından esinlendiği görülmektedir. Bahaeddin Ögel (1995:197) *Türk Mitolojisi II* adlı eserinde Ay’a ilişkin olarak Orta Asya’daki Türk kavimlerinden derlenmiş efsanelerde *Ay Dede ile Öksüz Kız* adında şöyle bir anlatıdan bahseder:

Ay Dede ile Öksüz Kız: İnsanoğlu parlak gecelerde aya bakmış ve uzun uzun düşünmüştü. Ayın üzerindeki lekeler için hayal kuran insanlar onlar için şiirler yazmış ve efsaneler düzmüşlerdir. Orta Asya’da Türkçe konuşan kavimlerden derlenmiş efsanelerde “ayda bir sırkla su taşıyan, iki kovalı bir kızdan” söz açılıyordu.(Ögel, 1995: 197).

Sözü edilen anlatıyla Emirhan’ın hikâyesindeki Ay’ın yaşlılığı, üzerindeki lekeler, Tatar kızının öksüzlüğü, kovayla su taşımaya gidişi gibi detaylar paralellik göstermektedir. Emirhan’ın kurgusuyla ilişkili olarak değerlendirilebilecek diğer bir çarpıcı örnek de Yakut Türklerinden rivayet edilen masaldır. Bu masalda anlatıya “üvey anne” motifi de eklenir:

“...Öksüz ve yoksul bir kız varmış. Üvey annesi kıza çok eziyet edermiş. Bir gün, iki kovaşını sırtın uçlarına takarak suya gitmiş. Bu sırada Ay ile Güneş yere inmişler. Kız onları görünce korkmuş ve bir fundanın arkasına saklanmış. Güneş kıızı funda ile alıp göğe götürmüş. Sonra da Ay’a vermiş. Bunun için Ay üzerinde, fundanın altına saklanmış kız hep görünür, dururmuş” (Ögel, 1995:197-198).

Özellikle Yakut Türklerinden derlenen bu masal kurgusu itibarıyla Emirhan’ın anlatısıyla önemli ölçüde örtüşmektedir. Sadece yazar Ay’ın üzerine yükselten yardımcı olarak Güneş yerine Zühre (Venüs) yıldızını seçmiştir. Ay ile benzer bir şekilde Zühre yıldızının tasviri de Türk mitolojik anlatılarındaki Zühre betimlemesiyle paralellik gösterir. Ögel (1995:214) sözü edilen eserinde Zühre’nin Kuzey Türk destanlarında güzel bir kız olarak Kırgız Türklerinde de “Ay’ın kızı” olarak betimlendiğini aktarır. Fatih Emirhan da *Söyënbike* adlı ikinci hikâyeye birlikte artık öksüz Zöhre kıızı nitelendirmede “Ay’ın kızı” tabirini kullanır: “Ay’ın kızı Rus askerinin çokluğunu, Kazan askerinin azlığını görünce ah edip feryat etmiş” (Emirhan, 2007c: 35). “Bunların tümünü de Ay’ın kızı görür ve Söyënbike ile birlikte ah edip yanar, kavrulur, ağlaşmış” (Emirhan, 2007c: 36).

Tıpkı Yakut Türklerinden aktarılan masalda öksüz kıızın Ay üzerinde yaşamaya başlaması gibi Emirhan’ın hikâyesinde de öksüz Zöhre kıızı artık yeryüzünü Ay’ın üzerinden seyretmeye başlar. Dolayısıyla ikinci ve üçüncü hikâyelerde yeryüzünde olup bitenler artık “Ay’ın Kızı” olan Zöhre’nin gözlemleri üzerinden okuyucuya aktarılır. Yazar bu ikinci hikâyede bu defa tarihî-menkıbevi bir şahsiyet olan Tatar hanı Safagerey’in eşi Söyënbike’nin hazin öyküsünü konu edinir. Kazan’ın işgal edilip Söyënbike ve oğlu Ütemeş’in Ruslarca esir edilşinin anlatıldığı eserde Söyënbike bir sembol olarak yüceltilir. Yazar “Beyaz ipek giyimiyle yardım için yeryüzüne inmiş melek” olarak takdim ettiği Söyënbike’ye bir ilahilik yüklemektedir (Emirhan, 2007c: 35). Söyënbike; Kazan askerinin gücü ve Tatar halkının koruyucusudur. Ne var ki dirayetine, güçlü duruşuna ve halkına olan bağlılığına rağmen Tatar mirzalarının³ ihanetine uğrar. Ruslarla anlaşılan Tatar beyleri Kazan’ı ve hükümdarlarını Ruslara teslim ederler. Kazan Hanlığı’nın son hükümdarı bir esir olarak Moskova’ya teslim edilmeden önce eşinin kabrini ziyaret etmek ister. Söyënbike’nin eşinin kabri önünde sarf ettiği sözler onun sessiz isyanının bir tezahürüdür:

-Görüyor musun beni nasıl aşağılanmaya maruz bıraktılar! Görüyor musun Kazanlılar bana ne yaptılar, sözlerini, yeminlerini bozup beni Rusların eline teslim ettiler. Bütün ömrüm boyunca Kazan’ın kaygısıyla yandım, Kazan için yaşadım, bütün savaşım, bütün eylemlerim Kazan için, Kazan içindi. Onun huzuru, onun hürlüğü, onun yükselişi içindi. Ama işte bu Kazan bugün beni Rusların eline veriyor (Emirhan, 2007c: 38).

Bilindiği üzere Altınorda Devleti’nin varisi olan Kazan Hanlığı Ruslarca 1552 tarihinde ele geçirilmiş ve bu tarihten sonra Kazan Tatar Türkleri hiçbir zaman bağımsızlıklarına kavuşamamışlardır. Dolayısıyla işgal tarihi olan 1552 yılı ve son hükümdarları Söyënbike Kazan Tatarlarının kolektif hafızasında yer alan travmatik imajlardır. Tatarların makûs talihî edebî eserlerde Söyënbike imajı ile ilişkilendirilerek farklı perspektiflerden pek çok defa işlenmiştir. Emirhan’ın Söyënbike yorumunda ise fatalist bir bakış açısı yoktur. Eserdeki Söyënbike tiplemesinde vurgulanan husus onun haksızlığa uğraması ve kurban edilmesidir. Bir başka ifadeyle yazar eleştirel gerçekçiliğe uygun bir biçimde Kazan Tatarlarının geçmişini kadercilikten uzak determinist bir yaklaşımla ele alır.

Üçlemenin son eseri olan *Kartada Otturılğan Zölhebire* ise konusunu Tatar kadınlarının çileli yazgısına bir örnek niteliğindeki Zölhebire adlı halk anlatısından alır. Hikayede olaylar Tatarların Rus hakimiyetine girdiği dönemde geçmektedir: Kazan’ın Korkunç İvan tarafından ilhak edilmesinin ardından Tatarlar artık Rus Devleti’nin egemenliğinde yaşamaya başlamışlardır. Rus devleti Tatar mirzalarına verdiği sözden dönerek bölgede kendi otoritesini sağlamlaştırmış ve uzun yıllar dinine bağlı kalan Tatar halkının çoğunu vaftiz etmiştir. Bu baskıcı siyaset anlayışıyla yaşayan Tatar toplumunda ahlaki yozlaşmanın emareleri görülmeye başlanır. *Kartada Otturılğan Zölhebire* adlı anlatı da işte böylesi bir yozlaşmayı konu edinmektedir. Din adamı olması hasebiyle ahlaki değerler yönünden topluma örnek olması beklenen Mostafa isimli bir molla Rus polis memuru ile oynadığı kumarda tüm mal varlığını kaybeder. Kumar tutkunu olan Mostafa Molla her şeyini yitirince son olarak biricik kıızı Zölhebire’yi kumar masasına koyar ve oyunu yine kaybeder. Din adamı olan Mostafa Molla’nın hem dini hem de ahlaki değerlerle bağdaşmayan bu davranışı Zölhebire adlı Tatar beytende⁴ şu şekilde ifade edilir: “Mostafa Mulla, yözë kara / kertlë uynap kıızın ottırgan” [Mostafa Molla, yüzü kara/Kart oynayıp da kıızını kaybetmiş] (Urmançiyev, 1973:162).

Babasının oyunu kaybetmesi sebebiyle Zölhebire mecburen Rus memuru ile evlenecektir. Ne var ki evinden, yurdundan ayrı düşüp gurbete gidecek olmak genç kızın yaşamını cehenneme çevirmiştir. Sonunda düğün vakti gelip de kiliseye adım attıklarında Zölhebire önce evlenmek zorunda kaldığı Rus'u hançerle öldürür ve hemen ardından kendini de öldürerek göğün yedinci katına yükselir (Zahidullina, 2011:55).

Doğu klasiklerinde Zühre yıldızı daha ziyade düşüşlerle ve olumsuzluklarla nitelenen kadın söylemlerinin tersine yükselişe anılmıştır. Zühre yıldızını göğe yükselen ve şekil değiştirerek bir yıldız dönüşen kadın olarak tasvir eden Mevlana dizeleri buna bir örnektir (Öztürk, 2020: 1413). Tatar sözlü kültüründen ve Doğu'nun edebiyat geleneğinden beslenmiş Fatih Emirhan da bu kısa hikâyelerinin kadın tiplerini benzer bir betimleme ile okuyucusuna sunar. *Tatar Kızları* adlı eserin başkışileri farklı yaşlarda ve toplumsal rollerde olup benzer şiddete maruz kalmış kurban konumundaki kadın tipleridir. Şiddet; intihar eden Zölhebire tiplmesiyle bireysel, *Ay Östende Zöhre Kız*'daki Zöhre tiplmesiyle ailevi ve son olarak Söyënbike tiplmesiyle de toplumsal düzlemde işlenir. Eserin kadın tiplerine ilişkin bir diğer husus da onların göksel olarak betimlenmeleridir. Üçlemenin birinci ve üçüncü hikâyesinde yazar şiddete maruz kalan kadın tiplerini yükseliş motifini kullanarak gökyüzüne taşır. İkinci hikâyede ise Söyënbike tiplmesi "beyaz ipek giysisiyle gökten yeryüzüne yardım etmek için inmiş bir melek" (Emirhan, 2007: 35) olarak anılır. Yazar üç kadın tiplmeyi de göksel/ilahi olanla ilişkilendirerek masumiyeti ön plana çıkarmak suretiyle kadına yönelik şiddet temasını da güçlendirmiş olur.

Değerlendirme ve Sonuç

Prof. Dr. Ganiyeva, Fatih Emirhan'ı edebiyata getirdiği yenilikler bakımından A. Blok, A. Ahmatova, İ. Annenskiy, K. Balmont, A. Beliy, V. İvanov, A. Kuprin gibi Rus edebiyatının gümüş çağının temsilcilerine benzetir (2016: 36). Tatar edebiyatını Batı edebiyatı seviyesine yaklaştırmak isteyen Emirhan realizm, ekspresyonizm, egzistansiyalizm gibi başlayan yeni çağın önde gelen akımlarından eserlerinde ustalıklı yararlanmıştır. Örneğin *Tatar Kızı* adlı eseriyle anlatıda yeni bir kurgu ve inşa arayışına girmiş *Fethulla Hazret* ile *Ayaz İshaki*'nin ardından Tatar edebiyatında fantastik kurgunun ilk örneğini vermiştir. Yazar yalnızca edebiyat sahasında değil gazete yazarlığında da felyeton, oçerk gibi Rus gazetecilik yazımına mahsus türlü formları denemiştir. Bu devrin öne çıkan temaları olan eski dünya görüşüyle mücadele, eğitimde yenileşme gibi konular Fatih Emirhan'ın eserlerinde de işlenir. Cahil mollalar, toplumsal hayattan dışlanmış, haksızlığa uğramış kadınlar, medeniyet çatışması yaşayan medrese öğrencileri vb. yazarın edebî eserlerinin kişilerini oluşturur.

Dönemin hassasiyetle üzerinde durulan konularından biri de kadın hakları konusudur. Aydınlanma hareketinin başlangıcından itibaren Tatar aydınları tarafından türlü mahfillerde gündeme getirilen ve tartışılan bu konu edebiyat sahasında ise *Marifetçilik* yönelimine uygun olarak didaktik mahiyette ele alınmıştır. *Yenileşme Devri Tatar Edebiyatı*'nın ilk döneminin eserlerinde kadın hakları teması daha ziyade bir aşk kurgusu etrafında; çok eşlilik, miras, kadının eşini seçme özgürlüğünün bulunmayışı gibi meseleler çerçevesinde işlenir. Bu dönemde kadın daha ziyade "anne" ve "eş" rolleriyle ön plana çıkarılmakta, kadının eğitilmiş oluşuna ve İslami değerler doğrultusunda kendisine yakıştırılan iffetli vasıflarına vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla 1905'e kadarki dönemde kadın tiplerini eğitilmiş oluşları ve özellikle eş seçimi konusunda özgürlükçü tavırları ile okuyucuya örnek oluşturacak nitelikte tasvir edilen idealize edilmiş tiplerdir.

Eleştirel realizmin yükselişe geçtiği 1905 sonrası edebiyatının eserlerinde ise artık idealize edilmiş, tek yönlü kadın tiplerine pek rastlanmaz. Aksine bu dönem eserlerinde fiziksel ve ruhsal yönden toplumsal normlarla uyumayan kadın tiplerini de eser kişileri olarak seçilir çünkü artık kadının kimliği ve yaşantısı hususu toplumsal rollerden ziyade varoluşsal düzlemde ele alınarak irdelenmeye başlanır. Emirhan'ın *Tatar Kızı* anlatısı bu eğilime iyi bir örnektir. Bu kısa anlatıda yazar Tatar kızı tiplmesiyle kadının toplumsal hayattaki konumu ve özgürlüğü meselesini egzistansiyalist bir bakış açısı ile gündeme getirir.

Eleştirel realizm Emirhan'ın eserlerinin temel yönelimidir. Bu yönelimi *Tatar Kızları* adlı üçlemesinde açıkça görmek mümkündür. Sözü edilen hikâyelerde yazar mitolojik anlatılardan, tarihî-menkıbevi efsanelerden ve halk anlatılarından yararlanmış olmakla birlikte bu anlatıları eleştirel gerçekçilik

süzgecinden geçirmiştir. Üç hikâyenin de kadın kahramanları haksızlığa uğramış, kurban rolündedirler. Bununla birlikte Emirhan her ne kadar bu üç kadın tipten yazgısını klasik devir anlatılarındaki gibi bir form ve üslupla kaleme almış olsa da söz konusu kadın tiptemelerini klasik dönem anlatılarındaki gibi bir kaderci bir yaklaşımla betimlememiştir. Aksine bu üç ortak “makûs” talihin müsebbibi olan vaka ve kişileri vurgulamak suretiyle anlatılara eleştirel bakış açısını yansıtmıştır.

Emirhan’ın tam külliyatı bugün henüz bütünüyle ortaya konulamamıştır. Tüm eserleri gün ışığına çıktığında onun edebi yaratımı ve Tatar edebiyatındaki rolüne ilişkin yeni ve daha objektif değerlendirmelerde bulunmak mümkün olacaktır.

Sonnotlar

1. Oçerk: “Bir araştırma, soru hakkında genel bir fikir veren çok hacimli olmayıp kısa bir anlatım sunan edebî çalışma” (Volin ve Uşakov, 1938: 1033).
2. Felyeton: “Gazetenin özel olarak belirlenmiş bir bölümünde yayınlanan, siyasi, sosyal veya bilimsel bir konuyla ilgili, kolay ve anlaşılır bir şekilde yazılan makale” (Volin ve Uşakov, 1940: 1067).
3. Mirza: Beyzade, soylu. (Öner, 2009: 195).
4. Beyêt: “Tatar halk edebiyatında bir kimseye veya bir hadiseye atfedilen neşeli veya üzüntülü şiir, türkû” (Öner, 2009: 39).

Kaynaklar

- ALUŞEV, R. İ. (2005). “Fatih Emirhan Turındaİstelékler”. *Fatih Emirhan Turındaİstelékler*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 7-12.
- BAYÇURA, Ş. (1966). “Tatar YeşlerêHareketê Hem Fatih Emirhan”. *Kazan Utları*. S. 1, 114-123.
- EMİRHAN, F. (2007a). “Tatar Kızı”. *Tatar HalıkHikayelerê*. Kazan: Megarif Neşriyatı, 49-57.
- EMİRHAN, F. (2007b). ”Ay ÖstêndeZöhre Kız”. *Tatar HalıkHikayelerê*. Kazan: Megarif Neşriyatı, 49-57.
- EMİRHAN, F. (2007c). “Söyênbike”. *Tatar HalıkHikayelerê*. Kazan: Megarif Neşriyatı, 31-34.
- GANİYEVA, R. K. (2016). “XX. Gasır Başı Tatar Modernistik Edebiyatı Hem Fatih Emirhan”. *Fenni Tatarstan*, S.4, 29-36.
- GARİFULLİN, V. Z. (2016). “Fatih Emirhan’ınJurnalistik Hem PublitsistikEşçenlêgê”. *Fenni Tatarstan*, S. 4,37-48.
- GIYLACEV, T. Ş. (2016). “Fatih Emirhan’ın Edebiy-TenkidiyEşçenlêgê”. *Fenni Tatarstan*, S. 4, 48-56.
- GIYLACEV, T. Ş. (2021). “Tatar Halkının Ruhi Hem Medeni Yañarışında Fatih Emirhan”. *Fenni Tatarstan*, S.1,87-104.
- KURBAN, İ. (2008). “Fatih Emirhan”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. S. 25,25-32.
- ÖGEL, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖNER, M. (2009). *Kazan- Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖNER, M. (2020). “Tatarlarda Marifetçilik ve Ceditçilik Üzerine Notlar”. *Gazi Türkiyat*, S. 46, 45-53.
- ÖZTÜRK, N. (2020). “Mevlana’nın Eserlerinde Bir Yükseliş Motifi Olarak Zühre”. *TurkishStudies: SocialSciences*. C. 15, S. 3,1411-1422.
- TUFAN, H. (2007). *Eserler BişTomda 2. Tom*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- URMANÇĖ, B. (2005) “Fatih Emirhan BêlenOçraşuvlarım”, *Fatih Emirhan Turındaİstelékler*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 50-54..
- URMANÇİYĖV, F. (1973). “Nik Akmadım Deryaga Boz Bulıp”. *Kazan Utları*, S. 11, 157-167.
- VOLİN, B. M. ve UŞAKOV, D. N. (1938). *TolkoviýSlovar’ RusskogoYazıkaTom II*. Moskva: GosudarstvennoyElzdatel’sstvoInostrannih i Natsional’nihSlovaryey.

VOLİN, B. M. ve UŞAKOV, D. N. (1940). *Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka Tom IV*. Moskva: Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Inostrannih i Natsional'nih Slovarey.

ZAHİDULLİNA, D. (2011). *Tatar Edebiyat Tarihi I*. Kazan: Kazanskiy Universitet.